

СКАСУВАННЯ МОРАТОРІЮ: МІЖ СЦИЛЛОЮ ТА ХАРИБДОЮ

В. Магас, к. е. н., доцент

Львівський національний університет ім. Івана Франка

© В. Магас, 2017

Магас В. Скасування мораторію: між Сциллою та Харибдою

Скасування мораторію на продаж сільськогосподарських угідь є завершальним етапом розподільчої земельної реформи, яка здійснюється в Україні. Досі жодні з декларованих цілей аграрної реформи не були досягнуті. Її основним результатом стало формування економічно неієдздатних власників землі. Абсолютна більшість із них не спроможні не тільки ефективно використовувати землю, а й забезпечити контроль за її використанням з боку орендарів. Це створило ідеальні передумови для масштабного перерозподілу та концентрації сільськогосподарських угідь в Україні. Причина – надвисокий рівень конкуренції з боку потенційних продавців землі й такий самий надвисокий рівень концентрації капіталу і прав оренди з боку потенційних покупців. Концентрація землеволодіння є реальною загрозою національним і державним інтересам. Уже зараз проявляються негативні економічні, соціальні, політичні та екологічні наслідки.

Перед суспільством штучно актуалізована дилема – бути чи не бути мораторію на продаж сільськогосподарських угідь. Це є одним із відомих прийомів маніпулювання суспільною думкою. Натомість питання повинно полягати в тому, як вийти з глухого кута, створеного розподільчою реформою з мінімальними економічними, соціальними й політичними втратами. У цьому контексті запропоновано конституційне закріплення права купівлі сільськогосподарських земель лише за фізичними особами – громадянами України, встановлення верхньої межі розмірів володіння та користування землею, зменшення нинішнього рівня концентрації прав оренди, передача контролю за земельними угіддями на рівень місцевих громад тощо.

Ключові слова: аграрна реформа, земельна реформа, агрохолдинги, концентрація землеволодіння.

Mahas V. Moratorium abolition: between Scylla and Charybdis

The abolition of the moratorium on the sale of agricultural land is the final stage in the distributive land reform implemented in Ukraine. So far, none of the declared goals of agrarian reform have been achieved. Its main result is formation of economically inefficient landowners. The vast majority of them are not only unable to use the land efficiently, but also to provide control over its use by the tenants. This created ideal preconditions for large-scale redistribution and concentration of agricultural land in Ukraine. The reason lies in the extremely high level of competition among potential land sellers and the same extremely high level of concentration of capital and lease rights among potential land buyers. Concentration of land tenure is a real threat to national and state interests. Its negative economic, social, political and environmental consequences are already showing up.

Now the dilemma of whether to have or not to have a moratorium on the sale of agricultural land is artificially updated. This is one of the known methods of public opinion manipulating. Instead, the question should be how to get out of the impasse created by a distributive reform with minimal economic, social and political losses. In this context, it is proposed to constitutionally assign the right to purchase agricultural land exclusively to natural persons-citizens of Ukraine, establish the upper limit of ownership and use of land, reduce the current level of concentration of rental rights, transfer control over land to the level of local communities etc.

Key words: agrarian reform, land reform, agro holding, concentration of land tenure.

Магас В. Снятие моратория: между Сциллой и Харбидой

Снятие моратория на продажу сельскохозяйственных угодий является заключительным этапом распределительной земельной реформы, которая осуществляется в Украине. До сих пор каких-либо задекларированных целей аграрной реформы не удалось достичь. Ее основным результатом стало формирование экономически недееспособных собственников земли. Абсолютное большинство из них неспособно не только эффективно использовать землю, но и обеспечить контроль за ее использованием арендаторами. Это создало идеальные предпосылки для масштабного перераспределения и концентрации сельскохозяйственных угодий в Украине. Причина – сверхвысокий уровень конкуренции со стороны продавцов земли и такой же сверхвысокий уровень концентрации капитала и прав оренды со

стороны потенциальных покупателей. Концентрация землепользования является реальной угрозой национальным и государственным интересам. Уже сейчас проявляются негативные экономические, социальные, политические и экологические последствия.

Перед обществом штучно актуализировалась дилемма – быть или не быть мораторию на продажу сельскохозяйственных земель. Это является одним из известных приемов манипулирования общественным мнением. Вопрос должен состоять в том, как выйти из тупика, созданного распределительной реформой с минимальными экономическими, социальными и политическими потерями. В этом контексте предложены конституционное закрепление купли сельскохозяйственных земель только за физическими лицами – гражданами Украины, установление верхней границы размеров владения и пользования землей, снижение нынешнего уровня концентрации прав аренды, передача контроля за земельными угодьями на уровень местных общин и т.д.

Ключевые слова: аграрная реформа, земельная реформа, агрохолдинги, концентрация землепользования.

Постановка проблеми. В українських засобах масової інформації не один рік проводиться і перманентно посилюється інформаційна кампанія, яка спрямована на схилення суспільної думки до скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. «Пора відпустити ринок землі, адже Україна і так уже встановила світовий рекорд із тривалості земельної реформи», «Україна є єдиною демократичною країною, де не дозволений продаж землі», «Відміна мораторію дасть змогу залучити в аграрний сектор десятки мільярдів доларів інвестицій» – це найновіші пропагандистські кліше, які невпинно тиражуються по радіо і телебаченню.

Незважаючи на усі зусилля, український народ в абсолютній своїй більшості цьому «не вірить». Як свідчать соціологічні дослідження, переважна більшість населення виступає проти відміни мораторію. Причина напевно є банальною – народна пам'ять свідчить, що більшість реформаторських обіцянок, як правило, мали протилежний ефект. Особливо у тій частині, що стосувалася села. Звідси випливає, що не тільки питання скасування мораторію на продаж сільськогосподарських угідь, а й питання оцінки результативності та ефективності здійснених перетворень на селі залишаються відкритими. Це й визначає актуальність піднятої проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми земельних відносин, як і аграрної реформи загалом, уже тривалий час незмінно перебувають у центрі уваги українських науковців. Провідна роль у формуванні наукового забезпечення здійснених перетворень на селі належить економістам-аграрникам П. Саблуку, В. Юрчишину, П. Гайдучькому, М. Гладію, В. Меселю-Веселяку,

І. Кириленку та ін. Концептуальні засади земельної реформи були викладені в доповіді Президента України Л. Кучми «Шляхом радикальних економічних реформ» у жовтні 1994 року (Кучма, 1994). Сьогодні переважна більшість із згаданих науковців схильні пояснювати причини розвалу сільського господарства у 90-х роках минулого століття відсутністю реформ, давати загалом позитивну оцінку здійснених перетворень, при цьому опираючись на факт зростання обсягів сільськогосподарського виробництва з початку нульових, а сучасні проблеми розвитку аграрної сфери, як правило, пов'язувати із незавершеністю реформ, зокрема зі збереженням мораторію на продаж землі. Так, наприклад, П. Саблук закликає «більше зосередити увагу на питаннях активізації й завершенні реформ як головної умови їх результативності» (2015, с. 10); П. Гайдучький, порівнюючи і прирівнюючи Л. Кучму до постаті великого російського реформатора Петра Столипіна, зазначає, що «Кучмівська реформа підвела процес земельних відносин впритул до рубежу купівлі-продажу, але не переступила його. В тому, що купівля-продаж земельних ділянок не стала цивілізованим ринком, а залишилася «чорним базаром» – вина не Л. Кучми, а певних політичних сил у парламенті. Ці сили впродовж 20-ти років добивалися мораторію на купівлю-продаж землі, не бажаючи приймати необхідні закони для організації цивілізованого ринку» (2015, с. 12).

Невід'ємним результатом здійснених перетворень є гіпертрофований розвиток агрохолдингів, що відбувається на тлі очевидного занепаду сільських територій. Бородіна та Прокопа дають різко негативну оцінку цьому явищу, констатуючи, що «вміло використовуючи податкові пільги та преференції, пе-

редбачені вітчизняним законодавством для сільського господарства, агрохолдинги привласнюють вартість, яка б мала стати джерелом повноцінного відтворення використовуваних ними природних і соціальних ресурсів сільської місцевості та поліпшення якості локального життєвого середовища, а насправді «вимивається» із села» (2015, с. 90–91).

Вирішення цих проблем вбачається на шляху посилення соціальної спрямованості діяльності агрохолдингів (Кропивко, 2015), спонукання останніх до корпоративної соціальної відповідальності за розвиток людського й соціального капіталу місцевих громад (Ходаківська та Могильний, 2017), створення державою необхідних передумов для впровадження ринку землі (Черевко, 2014), удосконалення орендних відносин (Губені та Босіока, 2016). Зокрема Черевко та Колодій (2012), визнаючи за агрохолдингами як позитивні, так і негативні риси, вважають, що через створення відповідного законодавства можливе нарощування їхніх позитивних переваг і водночас мінімізація негативних наслідків функціонування.

На підставі проведеного аналізу напрашується висновок, що в Україні явно недооцінюється рівень загроз від концентрації землеволодіння і чому неодмінно сприятиме відміна мораторію на продаж сільськогосподарських угідь. Проблема або політизується, або ж вважається, що вона легко усувається через нав'язування агрохолдингом додаткових соціальних зобов'язань, посилення державного контролю тощо. При цьому забувається: самі агрохолдинги набувають дедалі більшого політичного впливу, що перетворює пропозиції такого роду на звичайні побажання. З огляду на це потрібно наголосити, що монополіям набагато легше запобігти, аніж потім із ними боротися. Про це, зокрема, зазначає лідер Фрайбурзької школи ордолібералізму Вальтер Ойкен: «Контроль за діяльністю монополій, вістря якого було спрямоване проти так званого зловживання економічною владою, терпить провал. Поняття «зловживання» не піддається точному визначенню. Як відомо, владні структури набирають велику політичну вагу в тій країні, в якій вони починають розростатися. В силу цього сама держава уже не в стані здійснювати дієвий контроль за діяльністю монополій. Економічна політика повинна бути спрямованою в першу

чергу не проти зловживання існуючих владних структур, а безпосередньо проти виникнення як таких взагалі. Інакше в неї не виявиться жодної можливості вирішити проблему» (1995, с. 245–246) (переклад наш – В. М.).

Постановка завдання. Ми ставили завдання акцентувати увагу та розкрити основні загрози для національних інтересів, які пов'язані з неминучим скасуванням мораторію на продаж сільськогосподарських угідь, та окреслити можливі механізми їх нейтралізації.

Методика дослідження та матеріали. На противагу телеологічній парадигмі та принципам «соціальної інженерії», що визначили суть розподільчих реформ в Україні і які відкрили необмежений простір для соціальних експериментів, у статті розглядаються шляхи мінімізації деструктивного впливу внутрішніх та зовнішніх організованих інтересів, закладаються на майбутнє можливості подальшого еволюційного вирішення актуальних проблем у сфері земельних відносин.

У ході дослідження задіяно загальнонаукові методи, характерні для нормативної економічної думки, а саме логічний метод і метод аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Методологічну основу ринкових реформ в Україні становить телеологічне бачення природи суспільних порядків, що розглядає їх як результат «свідомої», тобто цілеспрямованої діяльності людини. Реформаторська діяльність у такому разі зводиться не стільки до створення інституціональних передумов для еволюційних змін у бажаному напрямі, як до вживання системи централізованих заходів, спрямованих на забезпечення конкретних напрямів та форм змін. При цьому зміст реформ зводиться до постановки і наступного досягнення якихось конкретних, наперед визначених, цілей. Зрозуміло, що засоби, які слугують досягненню поставлених цілей, перетворюються на цілі нижчих рівнів, адже вважається, що їх досягнення автоматично наближає до основної мети. Як наслідок: реалізація окремих заходів економічної реформи перетворюється на самоціль, а сама вона набуває «планового», «директивного» характеру, із централізованим зазначенням темпів, масштабів і форм змін у системі економічних відносин.

Такий підхід важко назвати науковим, оскільки не може бути об'єктивних критеріїв оцінки вибраних цілей та конкретних шляхів їх реалізації. Не випадково, що цілісної теорії, яка б задавала чіткі критерії оцінки кожного реформаторського рішення, не існує й донині. За такого підходу вирішальне значення має лише те, *хто* має визначальний вплив на процес формування рішень, чи *кому* належить право їх практичної реалізації. Останнім доводиться виходити з власних уявлень про доцільність і можливість. Отож, реформи ведуться методом соціального експериментування.

Не меншою мірою полем для соціальних експериментів стала аграрна сфера України. Зміст і наслідки аграрної реформи (як і економічної реформи загалом) значною мірою визначила ідея розподільчої (неконкурентної) приватизації. В аграрній сфері вона реалізована у формі паювання майна та земель державних і колективних сільськогосподарських підприємств.

У свій час ідеологи аграрної реформи зазначали, що основна мета й завдання приватизації колективних сільськогосподарських підприємств полягають «у відродженні на селі реального власника і господаря як найважливішої передумови стабілізації на перших етапах надмірно критичної ситуації на селі і подолання соціально-економічної кризи у сільському господарстві і агропромисловому комплексі в цілому, а в майбутньому – остаточному вирішенні в Україні продовольчої проблеми, виведенні її аграрної сфери на світовий рівень розвитку, перетворенні країни в надійного експортера продовольчих товарів» (Юрчишин та Саблук ред., 1993, с. 92–93).

Спочатку до «відродження власника та господаря» мало призвести паювання майна колгоспів та радгоспів, що й було здійснено на початку 90-х років минулого століття. Оскільки «відродження» не відбулося, то було вирішено ділити ще й сільськогосподарські угіддя. Спочатку умовно – у формі видачі сертифікатів на право на земельну частку (пай). Пізніше – через обов'язкове виділення земель у натурі та видачу державних актів на землю.

Як зазначає один з основних подвижників розподільчої реформи, академік НААН України П. Саблук, станом на 1 жовтня 1999 року

роздержавлено землі 99% сільськогосподарських підприємств. Майже вся площа сільськогосподарських угідь (25,4 млн га, або 97,7%), що була передана у власність підприємствам, розпайована. Понад 6 млн селян, у тому числі 4 млн пенсіонерів, отримали сертифікати на право на земельну частку (пай) (Саблук ред., 2000, с.10).

На початку нульових розпочалася масова кампанія виділення землі в натурі. Оскільки плани і фінансові можливості більшості власників земельних сертифікатів не збігалися з планами реформаторів, видавати їм державні акти на землю довелось за рахунок державного бюджету й позики Міжнародного банку реконструкції та розвитку (ратифікованої Законом України № 1776-IV від 15.06.2004 р.) на суму понад 195 млн доларів США.

З 2000 року в Україні спостерігається стійка тенденція до нарощення товарного сільськогосподарського виробництва, особливо продукції рослинництва. Це стало підставою для висновку про успішність розподільчої аграрної реформи. Частина з її основних подвижників стали претендувати на отримання Державної премії України, вимагаючи визнати їх вагомий внесок у наукове обґрунтування реформ. У своєму поданні, зокрема, вони стверджують, що «запропоновані авторами радикальні зміни у формах власності на землю і майно та створення нових організаційно-правових структур поставили людину праці в центр соціально-економічних процесів, посилили мотивацію її діяльності до високопродуктивної роботи, забезпечили безпосередній зв'язок добробуту трудівників з якістю їхньої праці» (Саблук, Гайдуцький, Месель-Веселяк та ін., 2015).

Проте саме ступінь наукової обґрунтованості реформ викликає найбільше застережень. Адже чинники нинішнього зростання сільськогосподарського виробництва не мають нічого спільного з тим чинником, який була покликана задіяти реформа, а саме чинник зацікавленого і відповідального власника. На сьогодні уже з повною упевненістю можна стверджувати, що наслідком паювання стала поява не стільки реального, як номінального власника землі. Про це свідчить насамперед те, що в абсолютній більшості він не спроможний самостійно господарювати на ній. Як показують деякі дослідження, самостійно обробляють землю лише 12,0%

власників земельних паїв. Решту або здають в оренду (79,3%), або ж ніяк не використовують (8,6%) (Муляр, 2014). Ба більше, новоявлені власники землі навіть не спроможні забезпечити контроль за її використанням з боку орендарів. Наслідком цього є виснаження сільськогосподарських угідь і зростання ролі державного чинника, вірніше чиновника, у сфері регулювання земельних відносин.

Із форсуванням видачі державних актів на земельні паї відбулося не тільки остаточне закріплення землі за явно економічно неієддатними власниками, а й породжено низку проблем використання цієї землі, зокрема, черезсмузжя, вкраплення дрібних ділянок інших власників у масиви земель господарств тощо. Це стало інституціональною пасткою, яка визначила хід і проблеми подальшого розвитку.

За задумом реформаторів, у процесі розподільчих реформ працівники та пенсіонери сільського господарства здобували значні відносні переваги. Адже, як і жителі міст, вони отримали не тільки право на частку загальнонародної власності, яке підтверджувалося майновими приватизаційними сертифікатами, лише серед них було поділене майно та сільськогосподарські угіддя колишніх колгоспів та радгоспів, а також частина майна підприємств, які здійснювали переробку сільськогосподарської продукції. Насправді ж виявилось, що за економічними, соціально-демографічними та іншими показниками саме селяни опинилися у найгіршій ситуації. Не випадково, що саме на них, більшість з яких перебуває поза межею бідності і не спроможні самостійно постояти за свої права, розраховані нинішні пропагандистські гасла на кшталт: «Мораторій на продаж сільськогосподарських угідь – це порушення конституційних прав власників земельних паїв» чи «Власники паїв зможуть продати землю за тисячі доларів за гектар».

Завдяки розподільчій земельній реформі створені ідеальні передумови для масштабного перерозподілу та концентрації найкращих у світі українських чорноземів. Адже з боку потенційних продавців землі ми маємо конкуренцію між майже семи мільйонами власників земельних паїв. Є усі підстави стверджувати, що понад 90% із них або не планують займатися товарним сільським гос-

подарством, або є особами пенсійного чи передпенсійного віку, або перебувають за межею бідності. Водночас маємо надвисокий рівень концентрації капіталу і, що дуже важливо, прав оренди їхніх же земель у руках кількох сотень, якщо не десятків, олігархів. Завдяки цьому вони мають змогу монополярно визначати ціни на землю у кожному окремому регіоні. Зрозуміло, що ці ціни однозначно матимуть тенденцію до зниження.

Концентрація землеволодіння уже сьогодні є реальною загрозою національним і державним інтересам. Уже зараз понад 90% угідь контролюють менше ніж 15% аграрних підприємств. Завдяки цьому ціни на такий звичний в Україні продукт, як гречка, уже стали предметом розгляду Антимонопольного комітету. Аграрне лобі у парламенті легко протягує закони, які відповідають інтересам агрохолдингів. Аграрні олігархи уже зараз як важіль політичного впливу використовують погрози блокування доріг. Концентрація валютних надходжень у кількох десятках аграрних експортерів уже зараз є дестабілізуючим чинником на валютному ринку. Зменшення кількості сортів і технологій вирощування сільськогосподарських культур на величезних територіях різко підвищує виробничі ризики у разі настання несприятливих погодних чи інших чинників. Хижацька орієнтація на вирощування соняшнику та ріпаку, масштабне застосування засобів захисту та мінеральних добрив різко негативно позначаються на екології й стані українських чорноземів.

По суті, нинішні агрохолдинги виконують роль гігантських pomp, які у прямому розумінні перепомповують за кордон поживні речовини української землі у вигляді сільськогосподарської сировини. Від цього українській нації не залишається практично жодної користі. Адже основна частина засобів виробництва, необхідних для вирощування сільськогосподарських культур (сільськогосподарської техніки, пально-мастильних матеріалів, засобів захисту та ін.) має імпортне походження, а більша частина прибутку гігантських агрохолдингів також виводиться за межі країни.

Зараз перед українським суспільством вкотре за весь період ринкових реформ штучно актуалізована дилема – «за» чи «проти» мораторію на продаж сільськогосподар-

ських угідь. Суспільні махінатори пропонують українцям негайно зробити вибір – бути як Венесуела чи Куба або ж вступити до когорти розвинутих країн на кшталт США, Канади та Західної Європи. При цьому недоумляється, що нинішня цивілізаційна прірва між Україною та західним світом зумовлена далеко не відсутністю ринку землі. І що на дні цього провалля, крім Венесуели й Куби, є дуже багато країн Латинської Америки, Африки та Азії, де цей ринок існує, але вибратися з нього шансів у них практично немає!

Така спрощена постановка питання є одним із відомих прийомів маніпулювання суспільною думкою. Натомість питання повинно полягати у тому, як вийти з глухого кута, створеного розподільчою реформою з мінімальними економічними, соціальними та політичними втратами.

За нинішніх умов можна з цілковитою упевненістю стверджувати, що безоглядна відміна мораторію на продаж сільськогосподарських земель не тільки не змінить ситуацію, а й дозволить агрохолдингам, без якихось значних фінансових вливань, через вибірковий викуп земельних паїв, застосовуючи політичні та інші методи впливу, закріпити і зміцнити свої позиції на абсолютній більшості локальних земельних ринків. Водночас збереження мораторію, як показує практика, також не є перешкодою концентрації землеволодіння. Зрозумілим є й те, що час відміни мораторію неминуче колись настане. Тому в нас немає іншого вибору, як пройти між Сциллою і Харибдою шляхом вибору найбільш безпечного та ефективного варіанта відміни мораторію.

Зараз суспільству пропонується два основні варіанти. Перший – введення вільного ринку сільськогосподарських угідь. Тобто землю повинен мати право купувати будь-хто і у будь-яких обсягах. Прихильники цього варіанта переконують, що саме така політика дасть змогу максимально підняти доходи власників земельних паїв і залучити максимум інвестицій у сільське господарство. Другий – запровадити обмежене право купівлі сільськогосподарських земель. Зокрема купувати землю повинні мати право лише громадяни України і щонайбільше 200 гектарів.

Перший варіант пропонує група так званих експертів, які представляють такі організації, як *Agro.ReformsUA*, *Easy Business*, дру-

гий – нібито готує Кабінет Міністрів України. Перший варіант неприйнятний через згадані міркування. Другий варіант також неприйнятний через встановлення явно завищеної норми купівлі землі. При цьому аж ніяк не варто забувати, що під час розгляду у парламентській залі вона різко може зрости. Це дасть змогу порівняно легко через підставних осіб зосереджувати контроль над значними земельними масивами.

Водночас, як відомо зі слів чиновників, заплановано встановити додаткові вимоги та обмеження щодо покупців. Зокрема це стосується мінімальних цін на землю, високих державних мит у разі її перепродажу, вимоги декларування доходів тощо. Ці вимоги для більшості населення можуть стати при купівлі землі непереборною перешкодою. Цим самим пропонується урядовий варіант значно обмежити конкуренцію, а тому він прямо відповідає інтересам олігархів.

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Безумовно, сьогодні в Україні необхідні набагато надійніші механізми запобігання концентрації землеволодіння, як умови відміни мораторію на продаж сільськогосподарських угідь. У цьому плані пропонується таке.

Перше. Поділяючи принцип, що право купівлі сільськогосподарських угідь повинні мати лише фізичні особи – громадяни України, потрібно встановити цю норму на рівні не вище (!) як 100 га на особу або 200 га на сім'ю. Також потрібно окремо зазначити, що юридичні особи (окрім фермерських господарств) можуть володіти сільськогосподарськими угіддями тільки на умовах землекористування (оренди).

Пропоновані обмеження щодо володіння землею у кілька разів перевищують середні розміри фермерських господарств у більшості країн Європи, тому вони не стануть на заваді розвитку фермерства. Тим більше, якщо додатково існує механізм оренди для розширення меж землекористування.

Зазначені обмеження необхідно вимагати закріпити не на рівні закону, а на рівні Конституції України. Якщо так не зробити, то після скасування мораторію на продаж сільськогосподарських угідь олігархічний картель зможе будь-коли легко скоректувати їх у парламентській залі у вигідне для себе русло.

Також на рівні Конституції важливо закріпити норму, що фермерське господарство, яке базується на праці членів сім'ї та родини, є основною організаційною формою ведення сільського господарства в Україні. Це потрібно для того, щоб обмежити експериментаторське завзяття як нинішніх, так і майбутніх так званих фахівців з реформ, які, як показує практика, працюють лише на внутрішні та зовнішні організовані інтереси.

Друге. Потрібно негайно покласти край нинішнім процесам концентрації землевладіння на умовах оренди. Для цього необхідно встановити законодавче обмеження, що для окремого підприємства чи групи асоційованих підприємств, пов'язаних між собою відносинами вирішальної залежності, загальна площа землекористування (оренди) не повинна перевищувати 5 тис. га сільськогосподарських угідь.

Зрозуміло, що паралельно потрібно встановити вимогу: підприємства, площі землекористування (оренди) яких на сьогодні перевищують вказану межу, не мають права їх розширювати та упродовж певного терміну (до десяти років) зобов'язані поетапно привести її у відповідність до встановлених вимог.

Безсумнівно, що це обмеження призведе до деякого спаду у виробництві та експорті сільськогосподарської продукції, спричинить певний відтік іноземного капіталу. Однак саме це дасть хоч який-небудь шанс для майбутніх поколінь українців розпоряджатися власною долею на своїй землі.

Крім того, таке обмеження необхідне уже зараз. Без цього жителі сільських територій й сьогодні суттєво обмежені, і ще більше будуть у майбутньому, у можливостях вибору місць працевлаштування. Без конкуренції на ринку праці з боку працедавців не може бути перспектив щодо зростання рівня життя сільських жителів.

Поряд із цим неминучим наслідком формування гігантських агроформувань є встановлення контролю з їхнього боку за територіальними органами державної влади та місцевого самоврядування. Ці процеси зараз проявляються у форсуванні та диктуванні з боку центральної влади умов формування так званих об'єднаних територіальних громад. Усе здійснюється за ініціативи Кабінету Міністрів України та опирається на владну вер-

тикаль обласних і районних державних адміністрацій. При цьому, нерідко, відбувається порушення принципу добровільності, що підриває основоположні засади місцевого самоврядування.

Третє. Визнаючи небезпеку централізації державних повноважень у сфері регулювання земельних відносин, потрібно без жодних додаткових умов передати місцевим громадам у власність чи довічне користування усі землі, ліси та інші природні ресурси, які розміщені на прилеглих до населених пунктів територіях, за умови, що вони не перебувають у державній чи у приватній власності. У віданні центральної влади повинні залишитися лише землі, ліси та інші природні ресурси загальнодержавного значення.

Потрібно усвідомити, що земля не може бути об'єктом, яким розпоряджається державний апарат. Земля – середовище, в якому проживають громадяни. І саме вони, на якомога нижчому рівні, повинні мати право й змогу вирішувати усі пов'язані питання. На сьогодні це є єдиним ефективним інструментом збереження природних ресурсів, зокрема захисту лісів від нещадних масових вирубок.

Четверте. Безпрецедентна за масштабами хакерська атака на комп'ютерні мережі, яка відбулася 13 квітня 2017 року, загрози повторення і поширення у майбутньому, неготовність України їм ефективно протистояти, повинна змусити відмовитися від системи електронної реєстрації майнових прав та повернутися до практики видачі Державних актів на землю з обов'язковим погодженням меж земельної ділянки з усіма суміжними землевласниками та землекористувачами. Україна не повинна бути місцем для подібних експериментів.

П'яте. Визнаючи право приватної власності на землю, потрібно наголосити, що воно не може суперечити суспільному праву на землю – як праву суспільства на достатнє продовольче забезпечення. Суспільне право на землю зобов'язує власника землі забезпечити ефективно й бережливе господарювання на ній. Тому потрібно запровадити ефективні економічні та правові механізми позбавлення нинішніх, у більшості своїй лише номінальних власників, прав власності на землю, якщо її використовують нераціонально чи не згідно з цільовим призначенням. При цьому не може бути й мови про запровадження яки-

хось форм викупу землі за рахунок платників податків. Земля повинна повертатися лише місцевим громадам і лише на тих умовах, на яких вона надавалася, тобто безоплатно.

Незважаючи на суспільну протидію, не виключено, що буде впроваджений варіант ринку землі, який працюватиме на користь олігархів. Наприклад, обмеження прав володіння землею встановиться законом, а не на рівні Конституції України. Тоді неминучим буде наступне пом'якшення встановлених обмежень і, скоро чи пізно, але відбудеться надання права купівлі землі юридичним особам та іноземцям. Тому вже зараз потрібно готуватися до побудови альтернативних механізмів захисту національних інтересів. Наприклад, формуючи суспільну думку, що земля повинна передаватися в оренду лише тим, кого орендодавець знає особисто, чи створюючи обмеження через недержавні системи примусу щодо продажу землі особам, які

не проживають у тому самому населеному пункті. У будь-якому разі зрозуміло – боротьба за землю в українців тільки починається.

У своїх міркуваннях і поданих пропозиціях автор не міг уникнути повторення думок інших економістів, які також активно проїняті піднятою проблематикою. Адже багато ідей та аргументів уже давно перестали бути предметом наукових дискусій, а їх авторство сьогодні встановити практично неможливо. Крім того, обсяг статті та звичайна обмеженість людського розуму не дають змоги охопити усі можливі негативні наслідки для національних інтересів, які пов'язані з неминучим скасуванням мораторію на продаж сільськогосподарських угідь. Тому проблема якнайповнішої нейтралізації цих загроз і завдання термінового пошуку шляхів виходу розподільчої аграрної реформи з глухого кута сьогодні мають стати основними пріоритетами для усіх економістів-аграрників.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Бородіна, О. М. та Прокопа, І. В., 2015. Подолання структурних деформацій в аграрному секторі України: інституціоналізація і модернізація малотоварного сільськогосподарського виробництва. *Економіка України*, 4, с. 88-96.
- Гайдуцький, П. І., 2015. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні: історико-економічні аспекти. *Економіка АПК*, 1, с. 5-13.
- Губені, Ю. та Босіока, В., 2016. Оренда землі у системі землекористування аграрних підприємств. *Аграрна економіка*, 9 (3-4), с. 74-80.
- Кропивко, М. Ф., 2013. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*, 7, с. 5-21.
- Кучма, Л., 1994. Шляхом радикальних економічних реформ: доповідь Президента України. *Урядовий кур'єр*, 13 Жовт.
- Муляр, О., 2014. Дослідження договорів оренди землі. *USAID. Проект АгроІнвест*, 24 Черв.
- Ойкен, В., 1995. Основные принципы экономической политики. Москва: Прогресс.
- Саблук, П. Т. ред., 2000. *Соціально-економічна модель постреформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні*. Київ: ІАЕ УААН.
- Саблук, П., Гайдуцький, П., Месель-Веселяк, В. та ін. Реферат науково-практичної роботи «Теоретико-методологічне забезпечення і науковий супровід трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання в період 1990-2014 років», висунутої на здобуття Державної премії України в галузі науки і техніки 2015 року [online] Доступно: <http://www.kdpu-nt.gov.ua/work/transformatiya-agrarnogo-sektoru-ekonomiki-do-rinkovih-umov-gospodaryuvannya> [Дата звернення 10 липня 2017].
- Саблук, П. Т., 2015. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. *Економіка АПК*, 2, с. 10-17.
- Ходаківська, О. В. та Могильний, О. М., 2017. Агрохолдинги України: аграрна політика та виклики майбутньому. *Економіка АПК*, 6, с. 33-39.
- Черевко, Г. та Колодій, А., 2012. Агрохолдинги в агробізнесі України: шанси і загрози. *Аграрна економіка*, 5 (3-4), с. 3-9.
- Черевко, Г., 2014. Ринок землі і держава. *Аграрна економіка*, 7 (3-4), с. 18-23.
- Юрчишин, В. В., Саблук, П. Т. ред., 1993. *Власність у сільському господарстві*. Київ: Урожай.

